

HUMANISMENS LATIN: FÆLLES- OG NATIONALSPROG

Af Marianne Pade

Identitetsteorier*

Det siges ofte at national kulturel identitet er en konstruktion, der er knyttet til de moderne nationalstaters opståen i 1700-tallet. Forskning i emnet blev først alvor etableret efter 2. Verdenskrig og beskæftiger sig i mange tilfælde med hvordan den nationale kultur konstituerer identitet ved at producere holdninger til 'nationen'.

Et vigtigt aspekt ved konstitueringen af en national kulturel identitet er måden, hvorpå en given nation fortæller sin historie. For de moderne nationalstaters vedkommende har forskere påpeget nogle hyppigt tilbagevendende træk i måden at forholde sig til fortiden på:

1. Gennem historieskrivning/ -fortælling, litteratur og medier skabes et sæt historier eller scenarier, der repræsenterer de fælles erfaringer, som har betydning for nationen og forbinder den enkelte borgers hverdagsliv med nationens historie, for så vidt som denne borger er medlem af nationen. Et vigtigt element i de fælles erfaringer er nationens herkomst, hvorfor man opfinder grundlæggelsesmyter og traditioner for at placere nationens opståen samt folket og dets nationalkarakter i mytisk tid og for at sanktionere samtidens værdi- og normsæt gennem alderens og traditionens værdighed. Det er imidlertid langt fra kun historien om nationens grundlæggelse, der manipuleres eller konstrueres for at begrunde samtidens værdier.¹

2. Ikke sjældent fremføres det, at nationens medlemmer tilhører et rent og oprindeligt folk - det kan udtrykkes som, at nationens indbyggere er autochthone. Konceptet er i høj grad identitetsskabende, for kun når man er en del af det folk, tilhører man nationen, andre gør ikke.²

---

* Dette afsnit bygger for en stor del på de metodiske kapitler i Anne Bisgaard Vases og Daisy Nørtoft Jensens upublicerede speciale, *Tu, Romane, memento*, Aarhus 2004. Jeg blev overhovedet inspireret til at anvende moderne identitetsteorier på tekster fra renæssancen gennem diskussioner med de to forfattere og ved at læse deres afhandling.

¹ Jf. Stuart Hall, "The Question of Cultural Identity", *Modernity and its Futures*, red. Stuart Hall, David Held and Tony McGrew, Oxford 1993, 293. Et indflydelsesrigt eksempel på en sådan 'sindelagsdefinition' af nationen, der understreger vigtigheden af befolkningens fælles fortid, er den tale Ernest Joseph Renan holdt d. 11. marts 1882 på Sorbonne for at vise, at Alsace-Lorraine/Elsass-Lothringen egentlig var fransk. Talen findes oversat med titlen "What is a Nation?", i *Becoming National: A Reader*, ed. G. Eley and R. G. Suny, New York and Oxford 1996, 41-55.

² Hall, "The Question of Cultural Identity" (som i note 1), 295. Se også Anthony Smith, "National Identity and Myths of Ethnic Descent", *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, red. J. Hutchinson og A. Smith, London 2000, ss. 1394-1429.

3. Den nationale identitet er ofte bundet til ideen om en tidligere højkultur, som den nationale kultur ønsker at genoplive. En sådan national renæssance kan tjene til at mobilisere fællesskabets medlemmer til at bekæmpe et andet, fremmed fællesskab, der truer deres identitet.³

Moderniteten spiller en stor rolle for teorierne om den nationale kulturelle identitets opståen, da 'nationen' ses som produkt af det moderne spaltede subjekts søgen efter enhed og identitet. Derfor kunne man hævde, at det måtte være anakronistisk at applicere moderne identitetsteorier på 13-, 14- og 1500-tallets latinske humanisme. Jeg håber imidlertid at kunne vise, at humanismens latinkultur blev brugt til at skabe en kulturel identitet, der ikke blot sigtede på et vist kulturelt, transnationalt eller fælleseuropæisk lag, men i høj grad havde til formål at styrke og fremme tilhørsforhold eller loyalitet over for en bestemt lokalitet, i Italien meget tit en bystat. Jeg vil endvidere vise, at processen var tæt bundet til et sprogligt projekt, nemlig fornyelsen, genoplivelsen eller generobringen af det klassiske latin. Man kan hævde, at dette projekt var et af de allermest centrale for den kulturelle bevægelse, vi kalder renæssancehumanismen, og det er tydeligt, at det bredte sig med humanismen i Europa. I lyset af de ovenfor nævnte punkter vil jeg i det følgende diskutere nogle programmatisk tekst af henholdsvis Francesco Petrarca og nogle af 1400-tallets mest indflydelsesrige latinhumanister, specielt Leonardo Bruni og Lorenzo Valla, for til sidst at bevæge mig over Alperne og ind i 1500-tallet med en kort gennemgang af nogle af tyskeren Conrad Celtis' litterære projekter. Jeg går således fra den tidlige italienske humanisme i 1300-tallet til den tidlige reception af humanismen udenfor Italien.

Den tidlige humanisme

Som så ofte når man taler om humanismens latin, er det naturligt at begynde med Francesco Petrarca (1304-74). Petrarca voksede op i hvad der tit er blevet betegnet som en fælleseuropæisk enhedskultur. I det latinske Vesten udgjorde kirken et samlende kulturelt lag, med sit eget sprog og sine egne regler for kommunikation. Den højere uddannelse var ligeledes tæt forbundet med kirken, og betjente sig som den af ét og samme sprog i hele Europa, nemlig latin - et latin der i tidens løb naturligt nok havde bevæget sig væk fra antikkens latin, både hvad angår udtale, ortografi, vokabular og syntaks. Udviklingen gjaldt ikke blot sproget selv, men også dets anvendelse. Det blev tilpasset nye litterære og videnskabelige udtryksformer, der ikke havde klassiske forbilleder. Man må her gøre sig klart, at når jeg i denne sammenhæng taler om en fælleseuropæisk

---

³ Hall, "The Question of Cultural Identity" (som i note 1), 295. Beskæftigelsen med en tidligere (høj)kultur og med nationens medlemmers renhed understreges ofte som identitetsskabende strategi, jf. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford 1983, 57: "Dead languages can be revived, traditions invented, quite fictitious purities restored ... The cultural shreds and patches used by nationalism are often historical inventions."

enhedskultur, drejer det sig om de klasser, der overhovedet fik en uddannelse. For dem gjaldt det imidlertid også, at de modtog et fælles sprogligt og kulturelt idiom, knyttet til latinen.

Petrarcas far var ansat ved pavehoffet i Avignon, og sønnen fik en traditionel uddannelse først på latinskolen i Carpentras og siden hen i Bologna, hvor han skulle læse jura, hvad der dog interesserede ham så lidt, at han afbrød studierne for at hellige sig beskæftigelsen med den klassiske latinske litteratur. På det tidspunkt var han allerede begyndt at samle sit store bibliotek med klassikerhåndsskrifter - på bekostning af jurabøgerne - hvilket gjorde far Petracco så rasende, at han ligefrem brændte en del af sønnens frivole litterære bøger.⁴ Den lille historie er ganske karakteristisk, hvad enten den nu er sand eller ej. Petrarcas kærlighed til den klassiske litteratur viser sig i mange sammenhænge. Rent håndgribeligt når han lader sit elskede Vergil-håndskrift udsmykke med en allegorisk fremstilling af Vergils digterunivers, malet af én af tidens berømteste kunstnere, Simone Martini.⁵ Han fortæller ofte om sin stadige beskæftigelse med de latinske klassikere, om hvordan han læser teksterne så ofte og intenst, at han næsten absorberer både teksternes sprog og tankeverden, undertiden sådan at han glemmer, at det ikke er hans egne tanker og derfor frit bruger dem, når han selv skriver.

Jeg læste i Vergil, i Horats, i Boethius og Cicero, ikke én men tusinde gange. Og jeg hastede ikke, jeg sank ned i dem og begravede mig med mit intellekts fulde kraft. Om morgenen indtog jeg det, jeg skulle fordøje om aftenen, som ung sugede jeg det til mig, jeg senere skulle fundere over. Disse ting blev prentet dybt i mig og er fæstnet ikke bare i min hukommelse men i mit inderste hjerte og blevet til ét med mit intellekt, således at de bliver hos mig, selvom jeg aldrig skulle læse dem yderligere, da de har slået rødder dybt i mit sind. Undertiden kan jeg imidlertid glemme forfatteren. Da jeg jo har gjort brug af dem længe og hele tiden tilegnet mig dem, har jeg omtrent selv skrevet dem og længe regnet dem for mine egne. Og da jeg er fyldt med mængder af den slags, kan jeg hverken helt huske hvor de kom fra, eller overhovedet at de skyldes andre.⁶

---

⁴ En nylig, glimrende gennemgang af Petrarcas liv og værker findes i Karlheinz Stierle, *Francesco Petrarca*, München 2003. Petrarca fortalte historien om sin ungdoms uhæmmede bogindkøb i et langt senere brev til den pavelige sekretær, Luca della Penna, jf. Stierle, 95-96. Det drejer sig om XVI 1 i *Seniles*-samlingen, udgivet i Giovanni De Caesaris, *Una lettera di Francesco Petrarca a Luca de Penna*, Pescara 1937.

⁵ Milano, Biblioteca Ambrosiana, cod. S.P. Arm. 10, scat. 27, f. 1v. Billedet kan ses i *Web Gallery of Art* (<http://www.wga.hu/index1.html>) under Simone Martini, 'The Last Works'.

⁶ "Legi apud Virgilium apud Flaccum apud Severinum apud Tullium; nec semel legi sed milies, nec cucurri sed incubui, et totis ingenii nisibus immoratus sum; mane comedi quod sero digererem, hausi puer quod senior ruminarem. Hec se michi tam familiariter ingessere et non modo memorie sed medullis affixa sunt unumque cum ingenio facta sunt meo, ut etsi per omnem vitam amplius non legantur, ipsa quidem hereant, actis in intima

I den formulering har vi på sin vis et program for Petrarcas beskæftigelse med antikken. Han læser de latinske klassikere ikke så meget for at lære om dem, men for at lære af dem, som vi også kan se af Simone Martinis smukke miniature, hvor Servius forklarer Vergils digte til deres rette læsere: soldaten skal lære af *Æneiden*, der handler om krig, bonden af landbrugsdigtet *Georgica* og hyrden af *Bucolica*, hyrdedigtene. Petrarca tilegner sig de latinske forfatters sprog, stil og tankegang for at kunne bruge disse elementer i sine egne værker, men hans klassiker-imitation er ikke blot efterligning. Godt nok står han på skuldrene af kæmper, men det betyder måske også at han kan se videre end dem - takket være deres indsats, naturligvis.

Silvia Rizzo, der nok er vores dages største kender af Petrarcas og humanismens latin, har analyseret Petrarcas sproglige udvikling som latinskribent. Hun har bl.a. arbejdet med *Familiars*, Petrarcas store brevsamling, hvor vi undertiden er i den situation, at vi både har Petrarcas oprindelige udkast til et brev og det faktisk sendte brev, men derudover også den version, han besluttede at publicere i *Familiars*, samt måske et mellemliggende stadium. De enkelte versioner kan adskille sig betydeligt fra hinanden, såvel sprogligt som indholdsmæssigt, men det er en entydig tendens, at Petrarca i de senere versioner erstatter middelalderlige gloser og bøjningsformer og middelalderlig syntaks med et mere klassisk idiom.⁷ Petrarcas meget bevidste forsøg på at udtrykke sig på klassisk i stedet for på sin samtids latin blev af afgørende betydning for den sproglige udvikling i de næste århundreder. Der opstod hurtigt et skel mellem tilhængerne af den traditionelle, skolastiskprægede latinkultur, og tilhængerne af den ny, gamle

---

animi parte radicibus, sed interdum obliviscar auctorem, quippe qui longo usu et possessione continua quasi illa prescripserim diuque pro meis habuerim, et turba talium obsessus, nec cuius sint certe nec aliena meminerim," Francesco Petrarca, *Le Familiari* bd. I-IV, a c. di V. Rossi e U. Bosco (Edizione nazionale delle opere di Francesco Petrarca X-XIII), Firenze 1933-41, brev XXII 2,12-14 til Giovanni Boccaccio, a. 1359 eller 1363. I det følgende henvises der til denne brevsamling med *fam*.

Samlingens latinske titel, *Familiarium rerum libri*, kan oversætte med 'bøger om fortrolige emner'. En interessant analyse af samlingen findes i Karl A.E. Enenkel, "Die Grundlegung humanistischer Selbstpräsentation im Brief-Corpus: Francesco Petrarca *Familiarium rerum libri XXIV*", *Self-presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times*, ed. by Toon Van Houdt, Jan Papy, Gilbert Tournoy, Constant Matheussen (Supplementa Humanistica Lovaniensia, XVIII), Leuven 2002, 367-84.

⁷ Se Silvia Rizzo, "Il latino del Petrarca delle *Familiari*", *The Uses of Greek and Latin. Historical essays*, ed. A.C. Dionisotti, A. Grafton and J. Kraye, London 1988, 41-56; og for andre behandlinger af Petrarcas latin *ead.*, "Petrarca, il latino e il volgare", *Quaderni Petrarqueschi*, 7 (1990, Firenze 1994), 7-40; *ead.*, "Il latino del Petrarca e il latino dell'umanesimo", *Quaderni Petrarqueschi*, 9-10 (1992-93, Firenze 1996), 349-65; *ead.*, *Ricerche sul latino umanistico*, I (Storia e letteratura, raccolta di studi e testi, 213), Roma 2002. Om Petrarcas latin, se også Antonietta Bufano, "Appunti sul 'quod' dichiarativo del Petrarca", *Studi Petrarqueschi*, 7 (1961), 147-50; Guido Martellotti, "Noterelle di sintassi Petrarquesca", *Studi Petrarqueschi*, 6 (1956), 195-200; *id.*, "Latinità del Petrarca", *Studi Petrarqueschi*, 7 (1961), 219-30.

latinitet, der imidlertid vandt mere og mere frem. 1400-tallets humanister fortsatte Petrarcas bestræbelser på at tilegne sig det klassiske latin, og vi ser en lang række indflydelsesrige værker, der forsøger at kodificere klassisk latinsk vokabular og syntaks. Nogle af de mest indflydelsesrige er Lorenzo Vallas *Elegantiae linguae latinae*⁸ og Niccolò Perottis *Cornu copiae, seu Thesaurus linguae latinae*.⁹

Petrarca var nyskabende ikke blot i sin omgang med det latinske sprog, men også i brug af litterære genrer. Hans sproglige og litterære ideer blev taget op af de følgende generationer af italienske humanister og bredte sig efterhånden til det øvrige Europa, selv til Danmark.¹⁰ I den forstand kan man sige, at Petrarcas kulturelle initiativ bidrog til at opretholde den fælleseuropæiske, latinske enhedskultur. På et andet punkt kan man sige, at han kom til at splitte enheden, fordi han meget bevidst tolkede arven fra antikken som et italiensk snarere end et fælleseuropæisk anliggende. Selvom han var opvokset med forbindelse til kurien i Avignon, der i 1300-tallet blev Europas intellektuelle centrum, så omtalte han altid byen som et forpestet sted, som syndens hule, og benægtede hårdnakket, at Frankrig overhovedet havde lærde mænd. Et eksempel på dette findes i en passage i et brev fra *Seniles*-samlingen, hvor Petrarca fremhæver, at af kirkens fire store lærere (Gregor d. Store, Ambrosius, Hieronymus og Augustin) var to italienske og romerske, og af de to øvrige var den ene født i nærheden af, ja omtrent i Italien og opvokset og uddannet i der, og den sidste var blevet omvendt i Italien og havde haft meget med landet at gøre. Endelig var de alle begravet i Italien. Han konkluderer triumferende, at "ingen (af dem) er fransk, og i Frankrig findes ingen lærde".¹¹ Omvendt finder vi utallige gange

---

⁸ Vallas *Elegantiae* blev endeligt publiceret i 1449. Han udarbejdede en første version i 1434-35 og gennemreviderede teksten i 1441 og 1443-44. Eneste moderne udgave er *Laurentii Vallensis de linguae latinae elegantia*, intr., ed. crit., trad., y notas por S. López Moreda, Cáceres 1999. Om *Elegantiae* se Mariangela Regoliosi, "Le *Elegantiae* del Valla come 'grammatica' antiformativa", *Studi di grammatica latina*, 10 (2000), 315-36 og *ead. Nel cantiere del Valla. Elaborazione e montaggio delle "Elegantie"*, (Humanistica 13), Roma 1993.

⁹ Eneste moderne udgave er Niccolò Perotti, *Cornu copiae seu linguae Latinae commentarii* I-VIII (Sassoferrato 1989-2001): bd. I ved J.-L. Charlet og M. Furno, II-III ved J.-L. Charlet, IV ved M. Pade og J. Ramminger, V ved J.-L. Charlet og P. Harsting, VI ved F. Stok, VII ved J.-L. Charlet, M. Pade, J. Ramminger og G. Abbamonte, og VIII ved J.-L. Charlet, M. Furno, M. Pade, J. Ramminger og F. Stok. Om *Cornu copiae* og for tidligere litteratur, se F. Stok, *Studi sul Cornu Copiae de Niccolò Perotti* (Testi e studi di cultura classica 2), Firenze 2002, og M. Pade, "Niccolò Perotti's *Cornu copiae*: Commentary on Martial and Encyclopedia", *On Renaissance Commentaries*, red. M. Pade (Noctes Neolatinae), Hildesheim 2005, 49-63.

¹⁰ Denne udvikling beskrives, på et meget overordnet plan, i samleværket *Renaissance Humanism: Foundation, Forms, and Legacy* I-III, ed. Albert Rabil, Philadelphia 1988.

¹¹ "E quattuor ecclesie doctoribus duo sunt itali ac romani, duorum reliquorum alter iuxta et prope intra Italie fines ortus, certe intra Italiam doctus ac nutritus, alter in Italia conversus et conversatus; omnes in Italia sunt sepulti. Nullus est gallicus, nullus doctus in Gallia", *Lettres de la vieillesse/ Rerum senilium libri XI*. Édition critique d'Elvira Nota, traduction de Claude Laurens, presentation, notices et notes de Ugo Dotti, Paris 2002-4, ep.

i hans værker tanken om en fysisk, ideologisk og intellektuel tilbagevenden eller hjemrejse til Italien. Han mente for det første, at pavedømmet burde vende tilbage til Rom, fordi ideen om kirken var forbundet med ideen om Rom, og paven var de romerske kejseres efterfølger. Han fejrede selv ideen om Rom ved at lade sig laurbærkrone som digter på Kapitol ved en højtidelig ceremoni påskemandag 1341. Ved den lejlighed må han have haft brug for en del mental energi for at kunne ignorere den fysiske bys forfald, der omgav ham. Rom havde på det tidspunkt omkring 30.000 indbyggere og bestod i realiteten af nogle spredte landsbyer der lå indenfor de antikke mure, adskilt af store ubebyggede arealer.¹² Petrarca understøttede i 1340'erne den vidtløftige tribun Cola di Rienzos forsøg på at genindføre den romerske republiks former, og i hans digtning er Rom et nøgleord. Rom er, som vi skal se i det følgende, *patria*, fædrelandet, og dér hvor poesien og lærdommens kilder flyder klart og livgivende.

Ideen kommer meget prægnant til udtryk i den ottende ekloge fra hans *Bucolicum carmen*, et digt som er blevet diskuteret af Minna Skaft Jensen.¹³ Personerne i eklogen er henholdsvis den gamle hyrde Ganymedes og den unge Amiclas, der er masker for henholdsvis Petrarcas mæcen kardinal Giovanni Colonna, og for Petrarca selv. Den unge hyrde vil forlade den ældre, som han har tjent i mange år, og som ikke kan forstå, hvorfor han vil rejse, og er bitter over hans troløshed. Amiclas fortæller sine bevæggrunde: I den dal hvor han længe har tjent Ganymedes bliver hans kvæg ufrugtbart og sløvt, og torne sønderriver dets lurvede, beskidte skind. Hvad skal han gøre? Ikke engang vandet er rent, græsset er forurennet og selv luften synes ikke tilforladelig.¹⁴ Ganymedes spørger, hvor han dog vil rejse hen, og Amiclas peger på et bjerg, som den puniske hyrde engang gik over, da han kom med død og ødelæggelse til deres folk. Så ved vi at det er Alperne, Amiclas skal over, da den puniske hyrde naturligvis er Hannibal. Amiclas fortæller videre, at han engang gik i sommerheden og tørstede ved

---

IX 1.35-36. Se også Anders Toftgaards artikel i dette nummer, note 12, hvor han bl.a. citerer den berømte bemærkning fra Petrarcas forsvarsskrift for Italien, *Invectiva contra eum qui maledixit Italie*, 9 "Certe enim omnis Gallus est barbarus sed non barbarus omnis est Gallus" (vist er enhver galler barbar, men ikke enhver barbar er galler), ed. G. Crevatin, *In difesa dell'Italia*, Padova 1996.

¹² Vi har en malende beskrivelse af Roms forfaldne tilstand så sent som omkring 1430 i første bog af Poggio Bracciolinis *De varietate fortunae* (Om skæbnens omskiftelighed), moderne udgave ved Outi Merisalo (Annales Academiae Scientiarum Fennicae s. B, t. 265), Helsinki 1993.

¹³ Minna Skaft Jensen, "Petrarch's Farewell to Avignon: *Bucolicum Carmen VIII*", *Avignon & Naples. Italy in France - France in Italy in the Fourteenth Century*, ed. M. Pade, H. Ragn Jensen and L. Waage Petersen (Analecta romana instituti danici, Supplementum, XXV) Roma 1997, 69-82.

¹⁴ "Macie turpique veterno/ Terga pecus confecta gerit; squalentia sentes/ Vellera dilacerant. Quid agam? Nec pocula fontis/ Tuta, nec herbarum morsus sucique salubres./ Ipse aer suspecta michi suspiria reddit," *Bucolicum carmen VIII*, 14-18, ed. A. Avena, Padova 1906.

foden af bjergene. En vis Gillias havde tilbudt sig som ledsager og fører og vist ham det levende vand, *vivae undae*. Petrarca går med, finder nye dale og rigt, fedt land, men tænker dog på det, han forlod.¹⁵ Alligevel drager han videre, for han mærker den stærke kærlighed til fædrelandet, der kalder ham hjem. Der står violerne smukkere med deres fine farver i duggen, roserne blomstrer rødere og mere duftende på de tornede buske, hans fædrene flod flyder ren gennem enge og Ausoniens, dvs. Italiens, græs smager sødt:

"Agnosco validum patrie revocantis amorem;
Illic et viole melius per roscida pallent,
Per dumeta rose melius redolentque rubentque,
Purior ac patrius illic michi prata pererrat
Rivus, et ausonie sapor est iam dulcior herbe," (*Buc.* 56-60).

Som jeg har forsøgt at tydeliggøre med de farvede bogstaver, er passagen er præget af mange allitterationer med henholdsvis 'p' og 'r'. Der er adskillige passager med mange 'p' allitterationer i resten af digtet, men 'r' bruges kun i disse linier. Vi har her to gange ord med stammen *pater*, dvs. *patria*, fædreland og *patrius*, fædrene, medens ordene med 'r' specielt har at gøre med blomster og vand.

Ganymedes fortsætter med at bebrejde Amiclas, at han rejser. Denne svarer, at hans far, der var landflygtig, fjernede ham fra hans fædrene egn, da han var barn, og bragte ham til Ganymedes' dal, hvor han blev efterladt i sumpen ved en flod. Derefter havde han tjent Ganymedes i mange år.¹⁶ Det er således på tide, at han rejser. Ganymedes må bittert opgive sine overtalelsesforsøg, og til slut fortæller Amiclas, hvordan han vil få det i sit ny land. Han vil sidde alene om sommeren på en grøn høj eller i en skyggefuld dal ved en skinnende kilde og digte under løvet, eller under guirlander indviet til Apollon. Hans hjord vil bære uld, og han selv vil imitere bier, der laver honning rundt omkring, hvor det blomstrer.¹⁷

Digtet er, som Minna Skafte Jensen fremhævede, en allegori over Petrarcas afsked med Colonna og Avignon, på det tidspunkt da han skal til at bosætte sig i Italien. Det indeholder samtidig Petrarcas kulturelle program. Vand og kilder er i Petrarcas digte et gennemgående billede på digtning. Hos Ganymedes, i Avignon, var vandet forurennet, Amiclas tørstede og hjorden led. På den anden side af alperne, i Italien, er vandet levende og rent, hjorden bærer uld, og Amiclas/Petrarca selv producerer. Han vil efterligne bier, der laver honning, en metafor han ofte bruger i

---

¹⁵ "Hoc forte per estum/ Solus ego ac sitiens nuper sub colle vagabar./ Gillias erranti se se comitemque ducemque/ Obtulit, et vivas digito direxit ad undas./ Progredior, vallesque novas et pinguia late/ Rura noto, sed sepe oculos in terga reflectens....," *ibid.* 48-53.

¹⁶ "Huc genitor profugus me ruris aviti/ Finibus infantem rapuit, ripaque palustri/ Exposuit miserum atque abiit. Per quattuor inde/ Servio lustra tibi;" *ibid.* 86-89.

¹⁷ "Ipse per estatam mediam, vel colle virenti./ Valle vel umbrosa, nitidique in margine fontis/ Solus apollinea modulans sub fronde sedebo./ Lanigerumque gregem pascam, et loca florea circum/ Mellificas imitabor apes," *ibid.* 123-27.

anden sammenhæng om sin imitation af klassikerne.¹⁸ Han blev som lille sat ud ved en flod. Deri havde han jo berømte forgængere, f.eks. Moses, der skulle føre sit folk tilbage fra fangenskab i Ægypten, ligesom Amiclas/Petrarca fører sine får til Italien fra eksilet i Avignon. Et andet barn, der blev sat ud ved en flod, var Romulus, der blev Roms grundlægger. Petrarca skulle til Italien for at genoplive den romerske kulturarv, og jeg spørger mig om de mange 'r' allitterationer, i den passage, jeg refererede til ovenfor, ikke hentyder til 'Rom', der er fædrelandet?

Som altid hos Petrarca flyder liv og digtning sammen. Han vendte faktisk, rent fysisk, tilbage til Italien, han søgte bevidst tilbage til det antikke Roms sprog og litterære former, og han beskriver i den ottende ekloge sine digteriske bestræbelser som en længsel efter sit *patria*, sit fædreland (se ovenfor om *Buc.* 56-60 og note 17). Derved gør han imidlertid også den antikke latinske litteratur til et nationalt italiensk anliggende, og han bruger den til opbyggelsen af en italiensk national identitet, baseret på arven fra Rom. Man kunne sige, at hele hans digteriske virke på latin er en bestræbelse på at generobre, eller genoplive, sådan som han forstod den, den klassiske latinske kulturarv: ikke blot forsøgte han at efterligne det klassiske latinske sproglige idiom, han imiterede også i sine latinske værker en række antikke romerske forfattere, Vergil i *Bucolicum carmen* og *Africa*, Horats i *Epistole metriche* (breve skrevet på heksametre), Cicero i *Familiares*, Seneca igen i *Familiares* og i *De remediis utriusque fortunae* (Om midler mod både held og uheld), Livius i *De viris illustribus* (Om berømte mænd), Valerius Maximus i *Rerum memorandarum liber* (En bog om bemærkelsesværdige hændelser) og endelig Augustin i *Secretum* (Petrarcas dialog med kirkefaderen). Petrarca nøjes ikke med at bruge de antikke former, han beskæftiger sig også med den romerske fortid i flere værker, f.eks. i *De viris illustribus*, der begynder med en biografi over Romulus, Roms grundlægger, og i det hele taget indgående behandler Roms tidlige historie, den periode hvor ifølge Livius, Petrarcas hovedkilde, byens mange ærværdige institutioner blev til.¹⁹

---

¹⁸ F.eks. *fam.* I 8,2-3 til Tommaso Caloria: "apes in inventionibus imitandas, que flores, non quales acceperint, referunt, sed ceras ac mella mirifica quadam permixtione conficiunt" (Når man skaber/ finder på, skal man efterligne bier, der ikke giver blomsterne tilbage, sådan som de fik dem, men fremstiller voks og honning ved én eller anden forunderlig blandingsproces).

¹⁹ Billanovich behandler Petrarcas kendskab til Livius i "Per la fortuna di Tito Livio nel rinascimento Italiano", *Italia Medioevale e Umanistica*, 1 (1958), 245-281; "Petrarch and the Textual Tradition of Livy", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 14 (1951), 137-208; *id.*, "La tradizione del testo di Livio e le origini dell'umanesimo", 1/1: Tradizione e fortuna di Livio tra medioevo e umanesimo; 2: Il Livio del Petrarca e del Valla: British Library, Harleian 2493 riprodotto integralmente, (Studi sul Petrarca, 9, 11) Padua 1981. For andre diskussioner af Petrarcas klassikerimitation, se f.eks. Giuseppe Billanovich, *Petrarca letterato*, Roma 1947, 3-55; en del af artiklerne i *id.*, *Petrarca e il primo umanesimo*, Padova 1996; Karsten Friis-Jensen, "Petrarch and the Medieval Horace", *Avignon & Naples* (som i note 13), 83-98.

Petrarcas opfattelse af sit *patria*, fædrelandet, var således i høj grad forbundet med en stolthed over en tidligere højkultur (jf. afsnit 1, punkt 3 på listen), det antikke Rom, og hans kulturelle program, som han undertiden kaldte en tilbagevenden til sit *patria*, var forbundet med en genoplivelse af denne højkultur. Ved konstant at understrege, at Roms kultur var forbundet med Italien som fysisk lokalitet, gjorde han den til et italiensk anliggende, som andre, f.eks. franskmænd, ikke på samme måde havde del i. Petrarca måtte at bruge det antikke Rom på var naturligvis ikke en model, der lige nemt lod sig applicere overalt i Europa, da det jo var vanskeligt for f.eks. tyskere og danskere at hævde, at de var efterkommere af de gamle romere, men Petrarca udviklede nogle sproglige strategier, der skulle vise sig nyttige også i andre lande.

Firenze og Rom

Borgerhumanisme

Petrarcas kulturelle initiativ blev taget op af de næste generationer af italienske humanister, men med visse modifikationer. Petrarca havde hyldet 'vita contemplativa', digterens ensomme liv fjernt fra verdens vrimmel.²⁰ I Firenze i årene kort efter 1400 ser vi, at der formuleres et andet ideal, nemlig den engagerede borger, der bruger sin lærdom og klassiske dannelse til et aktivt politisk virke, det som historikeren Hans Baron døbte 'Borgerhumanismen', *Bürgerhumanismus* eller *civic humanism*.²¹ Det lille republikanske Firenze var i den periode truet af en af Norditaliens stormagter, nemlig Milano, hvis energiske regent, fyrst Giangaleazzo Visconti († september 1402), formentlig havde planer om at samle hele Italien under sig. Det lykkedes som bekendt ikke, og også Firenze undgik at blive annekteret, men situationen udløste en serie skrifter, der skulle mobilisere Firenzes dannede elite til at bekæmpe den fremmede aggressor, bl.a. ved at vise Firenzes kulturelle overlegenhed overfor Milano. De ideologiske hovedarkitekter var nok byens humanistiske kansler, Coluccio Salutati (1331-1406), og hans unge discipel, den senere så fejrede Leonardo Bruni (1370-1444).

Salutati og Bruni beskæftigede sig begge med byens grundlæggelse. Som så mange andre byer i Italien havde også Firenze tidligere hævdet at være

---

²⁰ Se Stierle, *Petrarca* (som i note 4), 93-155.

²¹ Se Hans Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton 1966, revideret udgave af *id.*, *Humanistic and Political Literature in Florence and Venice at the Beginning of the Quattrocento. Studies in criticism and chronology*, Cambridge, Mass. 1955. For nogle år siden udgav James Hankins en artikelsamling om Barons indflydelsesrige tese: *Renaissance Civic Humanism, Reappraisals and Reflections*, Cambridge 2000.

grundlagt af Caesar, som bl.a. var Viscontis forbillede.²² Salutati og Bruni kunne imidlertid vise, at Firenze var grundlagt før Caesar. Ud fra de relevante passager i Sallust og Cicero kunne de påpege, at Fiesole var grundlagt som en veterankoloni allerede i første halvdel af første århundrede fvt., og som alle ved, voksede det gamle Fiesole sammen med Firenze. I sin *Catilinariske sammensværgelse* (28,4) fortæller Sallust, at oprøreren Catilina sendte en vis Manlius til Fæsulæ for at hverve soldater, og blandt dem, han fik fat på, var nogle utilfredse veteraner fra Sulla's tid, der havde fået jord der. Også Cicero fortæller, at en del af Catilinas hær bestod af Sullas kolonister i Fæsulæ (*Catil.* 2,20). Implikationen er, at Fiesole, og dermed Firenze, er grundlagt under Sulla, og at florentinerne var efterkommere af romerne. "For hvad vil det sige," spørger Salutati retorisk, "at være florentiner, hvis ikke det både etnisk og retsligt er at være romersk borger, og dermed fri og ikke slave?"²³ Florentinerne er ikke alene romere, de er også efterkommere af folk, der slog sig ned der under republikken. Den omstændighed gør Bruni behændigt brug af. I sin *Laudatio Florentinae urbis*, lovtalen over Firenze, der oprindeligt er skrevet 1403/4, opregner han de romerske kejseres mange forbrydelser, som de gamle florentinere imidlertid nærmest ved deres dåbsret ikke havde del i, da de jo nedstammede fra det republikanske Rom. Af den grund, mener Bruni, har Firenzes borgere altid haft det særlige karaktertræk, at de elsker friheden og hader tyranner.²⁴ I samme passage referer han til Tacitus' ide om, at med den politiske frihed forsvandt også det høje kulturelle niveau i Rom i kejsertiden: for efter at staten kom under en enkelt mands herredømme, forsvandt alle de fremragende begavelse.²⁵ Bruni kan derfor hævde, at Firenze er arving ikke alene til det republikanske Roms politiske institutioner, men også til dets kultur. Bruni og Salutati bruger således meget emphatisk omstændighederne omkring Firenzes grundlæggelse til at begrunde byens nuværende karakter, til at definere de historiske og kulturelle forskelligheder til fjenden Milano, der som et fyrstedømme var repræsentant for samme styreform som de romerske kejseres (jf. afsnit 1,

---

²² Der findes en anonym sonnet, hvor Rom beder om Viscontis hjælp, jf. A. Medin, "I Visconti nella posia contemporanea", *Archivio Storico Lombardo*, 18 (1891), 733-95: 764.

²³ "Quid, enim, est Florentinum esse, nisi tam natura, quam lege civem esse Romanum, et per consequens liberum, et non servum?"

Coluccio Salutati, *Invectiva in Antonium Luschum Vicentinum de eadem* (i.e. Florentia) *male sentientem*, ed. D. Moreni, Firenze 1826, 54. Se også *ibid.* "Nos autem tamquam verum Romanum genus et qui a tantis descendisse viris merito gloriamur" (vi er med rette stolte af, at vi er af sand romersk slægt og efterkommere af så store mænd) og ss. 24-29.

²⁴ "Ex quo illud evenire arbitror, quod in hac civitate egregie preter ceteras et fuisse et esse videmus: ut florentini homines maxime omnium libertate gaudeant et tyrannorum valde sint inimici," *Laudatio Florentinae urbis* i L. Bruni, *Opere letterarie e politiche*, a c. di P. Viti, Torino 1996, 602-6.

²⁵ "Nam posteaquam res publica in unius potestatem deducta est, preclara illa ingenia, ut inquit Cornelius, abiere," *ibid.* 606 - TAC. *hist.* 1,1.

punkt 1 på listen). Den florentinske identitet defineres både positivt ved byens grundlæggelsehistorie og negativt gennem modbilledet Milano.

De florentinske humanister beskæftiger sig i det hele taget intenst med byens tidlige historie i denne periode. Bruni skriver bl.a. en florentinsk historie, der går tilbage til byens grundlæggelse under Sulla,²⁶ og *Salutati* drøfter ofte stolt byens romerske mindesmærker.

Fokuseringen på det republikanske Rom kommer i Firenze til udtryk ikke bare i det, der skrives, men også i valg af lekture. Firenze havde som det eneste universitet i Italien på dette tidspunkt en lærestol i græsk og blev dermed også et centrum for oversættelser af græsk litteratur. En tidlig favorit var Plutarch, hvis biografier over store grækere og romere vakte stor interesse i Firenze. I løbet af få år havde Bruni og andre humanister med tilknytning til byen oversat hele femten af biografierne, i et langt fra tilfældigt udvalg. De fleste er over den sene romerske republiks helte, og den allerførste der blev oversat var *Brutus*, Cæsarmorderen. Derefter fulgte *Cicero*, *Pompeius*, *Marcus Antonius*, *Cato den Yngre* og flere til.²⁷ I den italienske bystatskultur kan man således tale om et dobbelt kulturelt tilhørsforhold. Vi ser ofte, som hos Petrarca, at man definerer sig i modsætning til ikke-italienere, men mindst lige så vigtigt er tilhørsforholdet til bystaten, hvis grundlæggelsesmyter og historiske institutioner beskrives og fortolkes med klart blik på samtiden. En tilsvarende dobbelthed eksisterede i det antikke Grækenland, hvis indbyggere definerede sig både i forhold til ikke-grækere, dvs. barbarer, og i forhold til deres egen bystat, der havde egne guder, grundlæggelsesmyter etc. Forholdet er for nyligt blevet diskuteret af Thomas Heine Nielsen i en artikel om Olympia, der repræsenterede den pan-græske identitet.

Kuriens humanister

De mekanismer, jeg har omtalt i forbindelse med Firenze, kan man også observere i andre italienske stater. Jeg vil i det følgende tale om Rom, der jo havde en særstatus, historisk som imperiets oprindelige hovedstad, og siden som sæde for pavehoffet. I middelalderen og i renæssancen havde byen naturligvis en lokal, 'romersk', overklasse, men dens egentlige overhoved, paven, og mange af dens højeste embedsmænd var meget ofte udlændinge.

I det meste af det fjortende århundrede havde paverne resideret i Avignon og i realiteten stort set mistet den politiske kontrol over pavestaten. Rom

---

²⁶ Ny udgave med engelsk oversættelse i L. Bruni, *History of the Florentine People* vol. I-II, Books I-VIII, ed. and translated by James Hankins (I Tatti Renaissance Library 3 & 16), Cambridge, Mass. 2001-4.

²⁷ Se M. Pade, "The Latin Translations of Plutarch's Lives in Fifteenth-century Italy and their Manuscript Diffusion", *The Classical Tradition in the Middle Ages and the Renaissance*. Proceedings of the first European Science Foundation Workshop on "The Reception of Classical Texts", ed. Claudio Leonardi and Birger Munk Olsen (Collana della "Società internazionale per lo studio del medioevo latino" 15) Spoleto 1995, 169-83 og min kommende *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-century Italy*, kap. 3.

selv var i en elendig forfatning i begyndelsen af 1400-tallet, kirker og andre bygninger var forfaldne, og befolkningen var formodentlig svundet ind til under 25.000. Med valget af Oddone Colonna til pave i 1417 lykkedes det at få kurien tilbage til Rom. Colonna tilhørte en af Roms ældste adelsfamilier og kunne bruge sin lokale indflydelse, da han som Martin V begyndte den lange kamp for at sikre kurien i selve Rom og genvinde den politiske kontrol over Mellemitalien.²⁸ Hans efterfølger, Eugen IV, var venetianer og havde derfor slet ikke Martins forbindelser. Han blev valgt i 1431, men allerede efter tre måneder måtte han flygte ud af byen, forklædt som munk. Han tilbragte næsten 10 år i eksil i bl.a. Firenze, inden han endelig kunne vende tilbage til Rom i 1443.²⁹ Først under hans efterfølger, Nikolaj V, lykkedes det mere definitivt at stabilisere kuriens position i Rom, og det var også først under Nikolaj, at humanismen for alvor kom til Rom.³⁰

Den katolske kirke blev traditionelt set som efterfølgeren af det romerske imperium, men navnlig i det fjortende århundrede havde identifikationen ikke haft megen tilknytning til Rom som lokalitet: Rom var, hvor paven og kurien opholdt sig. I det femtende århundrede blev pavedømmet igen knyttet meget tættere til byen Rom. Petrarca havde utrætteligt propageret for, at paverne skulle vende tilbage til kirkens traditionelle hovedsæde, og meget af pavedømmets historie i første halvdel af 1400-tallet kan ses som en forfølgelse af dette mål. Pavernes tilbagevenden til Mellemitalien blev næsten opfattet som Roms anden, eller tredje, grundlæggelse - efter Romulus' og Camillus' - og pavedømmets politiske aspirationer understøttedes af kuriens humanister på forskellig vis. Der var en intens interesse for myterne om Roms grundlæggelse og dens tidlige historie (jf. afsnit 1, punkt 1 på listen), der skrives om de antikke Roms institutioner og topografi, og paven selv bliver tituleret *pontifex maximus*, dvs. med den titel som den hedenske ypperstepræst havde haft i det gamle Rom. Som Iiro Kajanto har vist, blev titlen undgået i middelalderen som værende hedensk, men fra midten af 1400-tallet begyndte den at fortrænge ordet 'papa' i pavelig epigrafik.³¹

---

²⁸ Se Peter Partner, *The Papal State under Martin V. The administration and government of the temporal power in the early fifteenth century*, London 1958 og artikelsamlingen *Alle origini della nuova Roma. Martino V (1417-1431)*, a cura di M.

Chiabò, G. D'Alessandro, P. Piacentini, C. Ranieri (Istituto storico italiano per il Medio evo, nuovi studi storici, 20), Roma 1992.

²⁹ For Eugens bevægede regering se John F. D'Amico, "De dignitate et excellentia Curiae Romanae. Humanism and the Papal Curia", *Umanesimo a Roma nel Quattrocento*. Atti del Convegno, New York 1-4 dicembre, a c. di P. Brezzi e M. De Panizza Lorch, Rome/New York 1984, 83-111, og bindet *Firenze e il Concilio del 1439*. Convegno di Studi, Firenze 29 novembre - 2 dicembre 1989, a. c. di P. Viti, Firenze 1994.

³⁰ Se Ch.L. Stinger, *The Renaissance in Rome*, Bloomington 1985, genoptrykt Indianapolis 1998, 6-7 og John F. D'Amico, "Humanism in Rome", *Renaissance Humanism: Foundations, Forms, and Legacy*, ed. Albert Rabil, vol. 1, Philadelphia 1988, 264-96: 267-68.

³¹ I. Kajanto, "Pontifex maximus as the title of the pope", *Arctos*, 15 (1981), 37-52.

Hvad der ofte er blevet set som et udslag af humanismens mere almindelige antikbegejstring, kan i dette tilfælde lige så vel tolkes som en brug af netop den romerske oldtid og højkultur. I Firenze beskæftigede man sig i begyndelsen af århundredet med Plutarchs biografier over romerske republikanske helte, de store skikkelser fra den periode hvor byen blev grundlagt. På samme måde oversætter humanisterne ved Eugens hof biografier over Roms mytiske helte fra byens urtid, Romulus, byens grundlægger, Numa, hans efterfølger og Roms anden konge, der traditionelt er ophavsmand til mange af byens religiøse institutioner, og Publicola, der skulle have været en af de allerførste konsulere efter republikkens indførelse og en af Roms store sekulære lovgivere. Oversættelserne er dedicerede til fremstående medlemmer af kurien, og skaber et bånd mellem det antikke Roms grundlæggelsesperiode og samtiden, et bånd der støtter pavedømmets politiske bestræbelser.³² Det implicitte udsagn er, at Rom er ved at blive grundlagt på ny, og dermed vel også at en ny storhedsperiode er indvarslet. I disse år henviser kirken også til det mytiske Rom og understreger båndet med grundlæggelsestiden på anden måde. Et eksempel er dørene til Peterskirken, som Eugen bestilte hos billedhuggeren Filarete, og som blev genbrugt i den nuværende kirke. På det nederste panel til højre ser man Peters korsfæstelse i øverste del af billedet, medens der i nederste del afbilledes tre pyramideagtige strukturer. Fra venstre ser vi Cestius-pyramiden, der dengang regnedes for Remus', Romulus' brors grav, dernæst Engelsborg og til sidst Romulus' grav.³³ Den tætte forbindelse mellem Peters korsfæstelse, altså den romerske kirkes grundlæggelsesmyte, og byens grundlæggelse er understreget ved, at Peter korsfæstes over Romulus og Remus' grave, og visuelt ydermere ved at pyramideformen fra deres gravmonumenter i billedets nederste del gentages i afbildningen af Peter, hvis kors ikke kun står på hovedet, men også har to støttebjælker fra korsets lodrette til dets vandrette del, der gør det til en trekant.

Under Eugen ser vi i det hele taget en fornyet interesse i Roms topografi, der adskiller sig fra de middelalderlige *Mirabilier* ved at bruge mere tid på de antikke monumenter, og ved at undlade at fremhæve, at kristen dyd nu har erstattet det antikke Roms hedenske lastefuldhed.³⁴

Lorenzo Valla

Som bl.a. Stuart Hall og Ernest Gellner udtrykte det, er den fælles historie som identitetsskabende faktor knyttet til ideen om en tidligere højkultur, der

---

³² Se igen min "The Latin Translations of Plutarch's Lives in Fifteenth-century Italy and their Manuscript Diffusion", og *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-century Italy*, kap. 7 (som i note 27).

³³ Dørene, med et nærbillede af panelet med Peters korsfæstelse kan ses under Filarete i *Web Gallery of Art* (<http://www.wga.hu/index1.html>). Se også Mogens Nykjær, *Peterskirken: historie og betydning*, København 1999, 14-15 og fig. 3.

³⁴ Se Roberto Weiss, "Lineamenti per una storia degli studi antiquari in Italia dal dodicesimo secolo al sacco di Roma del 1521", *Rinascimento*, 1 (1958), 141-210: 162-66.

skal bevares eller genoplives. I tilfældet Rom, hvad enten vi taler om byen eller imperiet, er denne højkultur uløseligt knyttet til sproget og litteraturen. Det er den for eksempel i Lapo da Castiglionchios forord til hans oversættelse af Plutarchs *Publicola*, der er dediceret til kardinal Giordano Orsini. Orsini tilhørte en af Roms ældste familier, så også af den grund var det passende at give ham en biografi over en af byens første konsuler, men han var ydermere en kendt litterær mæcen og havde et fint bibliotek, som han senere testamenterede offentligheden.³⁵ I Lapos forord til kardinalen bliver hans forhåbninger om Roms genfødsel eller genskabelse knyttet til Orsinis bestræbelser på at indsamle nye eller hidtil utilgængelige værker af de klassiske latinske forfattere, f.eks. Plautus. Men han siger også at *Publicola*, Orsinis romerske medborger, burde være en specielt velkommen gæst hos kardinalen. *Publicola* repræsenterer den første periode af Roms frihed efter kongetiden og dermed en politisk linie som Orsini-familien senere blev identificeret med. De havde i århundreder haft høje embeder indenfor kirken, og Lapo må her tænke på deres stadige bestræbelser for at gå imod kejserlig indflydelse over kirkens politik.³⁶

Sammenhængen mellem sprog og (høj)kultur er end mere eksplicit i Lorenzo Vallas *Elegantiae linguae latinae*. Valla (1407-57) var romer af fødsel og hans værk er tilegnet kollegaen Giovanni Tortelli, der var en af kuriens fremtrædende humanister. Han var bl.a. forfatter til en latinsk oversættelse af Plutarchs *Romulus*³⁷ og til en traktat om det antikke Roms topografi.³⁸ Vallas berømte forord til *Elegantiae* stammer fra 1449, og er således skrevet under Eugens efterfølger Nikolaj V.

Forordet er en stort anlagt sammenligning mellem det latinske sprog og det romerske imperium: hvor mange andre folkeslag i tidernes løb også har

---

³⁵ Om Orsini, se Erich König, *Kardinal Giordano Orsini + 1438; Ein Lebensbild aus der Zeit der grossen Konzilien und des Humanismus*, hrsg. von Hermann Grauert (Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geistesgeschichte, V 1), Freiburg 1906; W.A. Simpson, "Cardinal Giordano Orsini (+1438) as a Prince of the Church and a Patron of the Arts. A Contemporary Panegyric and two Descriptions of the Lost Frescoes in Monte Giordano", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 29 (1966), 135-59; Giuseppe Lombardi & Flavia Onofri, "La biblioteca di Giordano Orsini (c. 1360-1438)", *Scrittura, Biblioteche e Stampa a Roma nel Quattrocento*. Atti del seminario 1-2 giugno, 1979 a c. di C. Bianca, P. Farenga, G. Lombardi, A.G. Luciani e M. Miglio (Littera Antiqua, 1,1-1,2), Città del Vaticano 1981, 371-82; Christopher S. Celenza, "The Will of Cardinal Giordano Orsini", *Traditio*, 51 (1996), 257-86.

³⁶ Se *The Reception of Plutarch's Lives*, Part I, kap. 7.5 og Part II. Prefaces, List of Translations 3.2 (som in note 27).

³⁷ Se *The Reception of Plutarch's Lives*, Part I, kap. 7.13 og Part II. Prefaces, List of Translations 1.3 (som in note 27).

³⁸ Moderne udgave i Giovanni Tortelli, *Roma antica*, introduzione e commento a c.di Luisa Capoduro (Roma nel Rinascimento, inedita 20) Roma, 1999; se også L. Capoduro, "L'edizione romana del 'De orthographia' di Giovanni Tortelli (Hain 15563) e Adamo da Montaldo", *Scrittura, biblioteche e stampe a Roma nel Quattrocento* (som i n. 35), 37-5. Om Tortelli, se også M. Regoliosi, "Nuove ricerche intorno a Giovanni Tortelli. Il Vaticano lat. 3908", *Italia Medioevale e Umanistica*, 9 (1966), 123-89 og *ead.*, "Nuove ricerche intorno a Giovanni Tortelli", *ibid.* 12 (1969), 129-96.

formålet at udbrede deres herredømme, har ingen hævdet deres sprog som romerne. Valla siger 'som vi gjorde' og skriver altså som de gamle romeres efterkommer, der - fortsætter han - "på kort tid gjorde det romerske sprog berømt og stort set eneherkende, det sprog som også kaldes latin efter Latium, hvor Rom ligger."³⁹ Latin er altså det romerske sprog, og emfasen på latin som specielt romersk er tydelig resten af forordet igennem, både på det leksikalske, det stilistiske og det billedlige plan. Det latinske sprog betegnes ni gange med adjektivet *romanus* i fortalen, idet Valla taler om *lingua romana*, *sermo romanus*, og han bruger flere gange udtrykket *romane loqui* om at tale latin, hvilket mere normalt ville hedde *latine loqui*.⁴⁰ Til sammenligning bruges de mere gængse forbindelser med *latinus* kun syv gange.

Valla fortæller videre i forordet, at hvor provinserne så hurtigt som muligt havde forkastet romernes overherredømme, så havde de beholdt sproget, der som en guddommelig gave uddannede folkeslag og nationer i alle de videnskaber, som kaldes de højere. Sprogets blomstring sættes lig med litteraturens og videnskabernes blomstring: "For hvem var de største filosoffer, de største talere, de største jurister, kort sagt, de største forfattere, hvis ikke dem der gjorde mest ud af at udtrykke sig godt?"⁴¹

Men siden er det gået smerteligt tilbage. "For hvem, der elsker videnskaberne og det offentlige vel, kan holde tårerne tilbage, når han ser, at denne kunnen er i en tilstand, som Rom var det engang, da byen var blevet indtaget af gallerne: alt var styrtet omkuld, brændt ned, ødelagt, således at knap Kapitol stod tilbage. Det er jo allerede mange århundreder siden, at nogen har *talt* latin, men man kan ikke engang længere forstå teksterne."⁴²

Billedet Valla her bruger, hentyder til Gallerkatastrofen i 386 fvt., hvor hele byen bortset fra Kapitol blev ødelagt. Den politiske og militære genopbygning efter katastrofen blev ledet af Camillus, der blev kaldt fædrelandets anden grundlægger. Valla opfordrer sine læsere til at tage Camillus til forbillede, og fordrive fjenden, det sproglige barbari. Han henvender sig til læserne, som han kalder *quirites*, romerske borger, med sætninger der klinger af Ciceros første Catilinariske tale:

---

³⁹ "Nullo tamen ita linguam suam ampliasset, ut nostri fecerunt; ... brevi spatio linguam Romanam, quae eadem Latina a Latio, ubi Roma est, dicitur, celebrem, et quasi reginam effecerunt", L. Valla, *Elegantiae* I, praef. 3-5 ed. Regliosi i *Nel cantiere del Valla* (som i n. 8), 120, min kursivering.

⁴⁰ En søgning på *Bibliotheca Teubneriana Latina* CDen (version 3.0, 2004) viser, at forbindelsen *latine loq*/ latine locut** er overordentlig hyppig, medens *romane loqui* kun forekommer i et Ennius fragment: "Hispane, non Romane, memoretis loqui me", *ann.* 503.

⁴¹ "Qui enim summi philosophi fuerunt, summi oratores, summi iuriconsulti, summi denique scriptores? Nempe ii, qui bene loquendi studiosissimi ...", *Eleg.* I praef. 27.

⁴² "Nam quis litterarum, quis publici boni amator a lacrimis temperet, cum videat hanc (sc. *facultatem*) eo in statu esse quo olim Roma capta a Gallis? Omnia eversa, incensa, diruta, ut vix capitolina supersit arx, siquidem multis iam seculis non modo latine nemo locutus est, sed ne latina quidem legens intellexit", *ibid.* 29-30.

"Hvor længe endnu, borgere ... vil I tåle, at jeres by holdes af gallerne, den by, som ikke blot er rigets hovedstad, men litteraturens moder ...? Hvor længe vil I med ufølsomme, ja næsten upatriotiske øjne se på, at alt bliver vanhelliget? ... I bør vælge Camillus som forbillede, Camillus, der som Vergil siger, gav fædrelandet felttegnene tilbage og bragte det på fode igen."⁴³

Valla lover at gå forrest i kampen, men mener beskedent, at hans kræfter ikke rækker.

Som sagt støtter både stilistikken og billedvalget den specifikt romerske, snarere end den alment latinske farvning af forordet. Generobringen af det latinske sprog sammenlignes med de store momenter fra Roms tidlige heroiske historie, og den grandiose *exhortatio* fremkalder en af republikkens stjernestunder, hvor Cicero som konsul afværgede det statskup, Catilina havde planlagt.

Jeg vil ikke turde sige, om de eksempler, jeg her har diskuteret, faktisk er udtryk for en lokal identitet, da Roms stilling er overordentlig kompliceret både historisk og som symbol på såvel imperiet som kirken. Men jeg finder det interessant, at de romerske humanister, eller kuriens humanister, sprogligt og litterært ustandselig vender tilbage til byens grundlæggelse og tidlige historie, og at vi kan se det samme brugt prominent i billedkunsten. Den sammenkædning af den romerske kirke og det tidlige Rom, vi så på Filaretens døre, viser ydermere, at tankegangen ikke kun var forbeholdt en lille kreds bestående af kuriens lærde humanister. Peterskirkens døre kunne alle se.

Conrad Celtis

Den italienske humanisme bredte sig efterhånden til resten af Europa, og i netop denne forbindelse vil jeg til slut gerne kort komme ind på Conrad Celtis (1459-1508), den første store nylatinske digter i Tyskland. Man kan tolke store dele af hans værk som en vigtig del af den tyske "natio-genese" omkring år 1500. Han importerede så at sige den tyske tidlige historie nord for Alperne ved at forestå den første ikke-italienske trykte udgave af Tacitus' etnografiske traktat *Germania* og forfattede selv et heksameterdigt om Tyskland, *Germania generalis*, hvor han blandt andet taler om landets befolkning som oprindelig, som 'frembragt af sit eget område' (jf. afsnit 1, punkt 2 på listen om de autochthone folkeslag).⁴⁴ Celtis nævnte ofte områdets tidlige civilisation gennem druiderne, der i hans udlægning bl.a. er de græske munke, der kristner germanerne og bringer deres gamle højkultur

---

⁴³ "Quousque tandem, Quirites, ... urbem vestram, non dico domicilium imperii, sed parentem litterarum a Gallis esse captam patiemini? ... Quousque profanata omnia duris et pene impiis conspicietis oculis? ... Camillus vobis, Camillus imitandus est, qui signa, ut inquit Virgilius, in patriam referat eamque restituat;" *ibid.* 35-39.

⁴⁴ "(Gens) Indigena haud alia ducens primordia gente,/ sed caelo producta suo...," vv. 60-61 i Gernot Michael Müller, *Die 'Germania Generalis' des Conrad Celtis*. Studien mit Edition, Übersetzung und Kommentar (Frühe Neuzeit, Band 67), Tübingen 2001, 94.

til Tyskland - på behagelig vis helt udenom romerne eller italienerne. Han påstår faktisk, at der af den grund stadig er græsktalende landsbyer i Franken, og at tysk har en særlig affinitet med græsk, det kultursprog, der betragtedes som endnu ældre end latin.⁴⁵ Celtis har imidlertid et problem, når han skal påkalde sig en antik, germansk højkultur, svarende til det gamle Rom. Det kommer han til dels udenom, idet han i stedet fokuserer på en anden højkultur, der kan genoplives, nemlig den tyske middelalder. Det gør han bl.a. gennem to udgaver af tekster, der begge kunne bevidne det middelalderlige Tysklands storhed, henholdsvis *Ligurinus*, et epos om kejser Frederik Barbarossa, og den samling latinske komedier som nonnen Hroswita fra Gandersheim skrev i det 10 århundrede.⁴⁶

Celtis' digtsamling *Amores* fra 1502 beskriver igen det tyske rige, men denne gang gennem beretninger om digterens forskellige kærlighedshistorier. Samlingen er dediceret til Maximilian I.⁴⁷ *Amores'* funktion som tysk værk ses også i det berømte Dürer-træsnit, der er i udgaven.⁴⁸ Vi ser *Philosophia* siddende på en trone omgivet af ranker, der er dekoreret med repræsentanter for ægyptisk, græsk, romersk og tysk videnskab. Øverst og nederst på billedet er der et tekstbånd. I det øverste taler *Philosophia* selv til læseren:

Grækerne kalder mig *Sophia*, visdom, latinerne *Sapientia*, ægyptere og chaldæere opfandt mig, grækerne skrev mig ned, latinerne oversatte (eller overleverede) mig og germanerne forædlede mig.⁴⁹

Her får vi en meget kortfattet filosofihistorie: grækerne nedskrev som de første de filosofiske principper, men de blev allerede udtænkt i tidligere kulturer. Romerne oversatte den græske filosofi til Latin og overleverede den dermed til det latinske Vesten, og endelig blev den filosofiske videnskab udviklet og forædlet nord for Alperne, af germanerne. I de fire rondeller fremstilles denne historie ved portrætterne af Ptolemæus, Platon, Cicero og Vergil i personalunion, og i rondellen med germanske vismænd til venstre ser vi Albertus Magnus, den skolastiske filosof, der virkede i 1200-tallet.

---

⁴⁵ *Ibid.* 418-23. Om denne opfattelse, se M. Tavoni, "On the Renaissance Idea that Latin Derives from Greek", *Annali della scuola normale superiore di Pisa*, s. II, XVI,1 (1986), 205-38.

⁴⁶ Om Celtis, se nu Jörg Robert, *Konrad Celtis und das Projekt der deutschen Dichtung* (Studien zur humanistischen Konstitution von Poetik, Philosophie, Nation und Ich), Tübingen 2003.

⁴⁷ *Quatuor libri amorum secundum quatuor latera Germanie*, Norimbergæ 1502, moderne udgave ved Felicitas Pindter (Lipsiae 1934). Et udvalg af *Amores* med oversættelse og kommentar findes i *Humanistische Lyrik des 16. Jahrhunderts*, hrsg. von W. Kühlmann, R. Seidel og H. Wiegand (Bibliothek der frühen Neuzeit, 1,5), Frankfurt am Main 1997.

⁴⁸ Dürers stik er ofte reproduceret. Det kan ses i Robert, *Konrad Celtis* (som i note 46), 104 og i det eksemplar af *Amores* der er publiceret af CAMENA-projektet: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/camena/celtis1/jpg/s012.html>.

⁴⁹ "Sophiam me Greci uocant, Latini Sapientiam/ Egipcii ac Chaldei me inuenere, Greci scripsere./ Latini transtulere, Germani ampliauerunt".

Celtis bruger kort sagt de samme sproglige og litterære strategier til at skabe tysk identitet, som vi så i Italien, men tilpasset en anden geografisk og historisk virkelighed. Han fortæller historien om områdets oprindelse, han fremstiller beboerne som tilhørende et oprindeligt, rent, folk, og han hylder en tidligere højkultur, ikke den antikke romerske, men den middelalderlige tyske, som han søger at genoplive. Selvom han fremhæver den tyske kulturs græske rødder, måske for at komme udenom de beundrede men irriterende italienere, er det medie, han udtrykker sig i, naturligt nok et klassicerende latin og en række af de antikke romerske litterære genrer. Celtis' dilemma, at ville skabe en lokal identitet med et idiom, der både var fælleseuropæisk og nationalt, møder vi andre steder i denne publikation.